

CSORBA LÁSZLÓ

„Ködfátyolképek”

Betyárillúzió és költészet a kütahyai magyar emigrációban

A *teatro dei burattini*, a bábszínház, a marionettjáték ősi múltja tekinthet vissza Itáliában. Minden időkben az egyik legkedveltebb népi szórakozás volt Sziciliától az Alpokig, és még ma is sűrűn felcsendül a vásári, ünnepi sokadalmakban Arlecchino pofonjainak puffanása, vagy az ördöggel kibabráló Pulcinella vidám kacagása. A szárd-piemonti királyság egyik csendes kisvárosában, Novarában — itt törté le 1849 tavaszán Radetzky osztrák tábornagy hadserege az olasz egyesítési reményeket, bár ennek szomorúságát idővel feledtették a magentai, solferinói diadalok — 1860-ban már az 58. füzetkét jelentette meg egy gyermekeknek szóló bábjáték-sorozatában Enrico Crotti könyvkiadó.¹ És ha az iskolában, netán családi, baráti körben felhangzottak Giuseppe Croci játékanak mondatai, egy különös, számukra barbár hangzású magyar név forgott a szereplők ajkán: Rózsa Sándor neve ...

Az udinei egyetem egykori magyar lektora, Nagy Artúr fedezte fel és közölte ezt a rendhagyó darabját az ezeréves magyar-olasz kulturális érintkezésnek.² Már őhangsúlyozta, hogy a mű egyfelől azért érdekes, mert bizonyítja, nemcsak országra, de világra szól a magyar haramiavezér hírneve, ám másfelől arra is felhívta a figyelmet, hogy nem pusztán a futóbetyár alakja ragadta meg a külföld képzeletét. Az, hogy az útonálló egyben a szegények barátja, gazdagok ostora, vagyis a szociális igazságtéves bajnoka, közismerten hatalmas folklór- és irodalmi irány témája az olasz félszigeten. A népi képzeletben élő”nemes brigáns” alakja művészi rangot kapott a romantikus nemzedék tollán, így vált közismertté Fra Diavolo, Il Passatore vagy — internacionális csatornák fikciós eredményeként a német Vulpius regényében — Rinaldo Rinaldini históriája. De a novarai ”Alessandro Rosa” még egy lépéssel több ezeknél az elődeinél-társainál: a haramia és a szociális ellenálló karakterét ez esetben a nemzeti hős pátosszal ábrázolt figurája olvasztja magába.

A *commedia dell'arte* mindenkori pozitív hőse, Arlecchino e darabban osztrák katona, aki azonban nem gonosz elnyomó, hanem a pillanat örömeinek él, a jó evések, ivások, pihenések embere — és akit éppen emiatt szeret Nanetta, a tűzről-

¹ L'avversa sorte di Rosa Sandor ungherese con Arlecchino Soldato Austriaco. Drame in tre atti di Croci Giuseppe. Nuova Commediola per burattini. Raccolte di Commedie 58. Novara, 1860. Enrico Crotti librajó. Tipografia Merati.

² Nagy, Arturo: *Due marionette di argomento ungherese. Janus Pannonius*. Rivista trimestrale umanistica dell'Accademia d'Ungheria in Roma. Fondata e diretta da Tiberio Kardos. 1947 Aprile-Settembre. 426-432.; Nagy Artúr: *Rózsa Sándor mint szabadsághős egy olasz bábjátékban*. Tiszatáj, 1947/1. 38-41. (a továbbiakban: Nagy) - A háború idején Itáliában élő Nagy Artúrt a Római Magyar Akadémia akkori igazgatója, Kardos Tibor bízta kutatásai közzétételére, lásd Magyar Országos Levéltár XXVI-J-1-b. A Római Magyar Akadémia iktatott iratai. 647/1946-47. Nagy Artúr (Ronchis di Faedis, 1947. május 6.) - Kardos Tibornak, és uo. Kardos Tibor (Róma, 1947. május 10.) - Nagy Artúrnak.

pattant szép mosónő. Az asszonynak azonban háritania kell a szerelmes előljárók, a kapitány és az őrmester ostromát is, így szinte fellélegzik, amikor híre jön, hogy az erdőben tanyázó ”gyilkosok főnöke” (*capo degli Assassini*), Rózsa Sándor támadásra készül a falu ellen. A fegyverbe hívó trombitaszóra azonban sajnálja felriasztani a jóízűen hortyogó Arlecchinót, és az egyenruhát felöltve maga jelentkezik a mustrán.

A második felvonás az igazán érdekes számunkra: az erdőben vagyunk, és itt intézi nevezetes beszédét ”gyilkos társaihoz” a rablóvezér. „Ti, kedves fiaim, azoknak a hősöknek a maradékai vagytok, akik egykor Magyarország függetlenségéért harcoltatok — ismerjük meg mi is a betyárcsapat történetét. — A sors elárult bennünket, és vagyonom a haza javára fogyott el. Barátom, Kosut (sic!), szintén a haza szabadsága érdekében emészti magát, s az igaz hazafi kitartása, szilárd önfeláldozása egy szép napon el fogja nyerni jutalmát, vagy legalábbis Európa meg fogja látni, mivé tett bennünket a húsunkból táplálkozó osztrák sas ... Ha a bosszú bárdjának kell áldozatul esnünk, haljunk meg bátran, és utolsó kiáltásunk ez legyen: »Éljen a haza, éljen Magyarország!«³ Mint ebből már sejtethető, a burattino Rózsa Sándor súlyos erkölcsi válságban van, hiszen nemes lelkülete nehezen tűri, hogy a hazáért harcolni kívánó szabadsághősből immár gyilkossá süllyedt. Beveti hát magát az erdőbe, és halált kér az elsőszembejövőosztrák katonától — aki azonban nem más, mint a járőrbe küldött Nanetta. A lány elájul a haramia láttán, és amikor a betyár rájön, hogy nővel áll szemben, egymaga szétveri a rátörőosztrák ármádiát.

Igazán sajnálhatjuk, hogy a szerzőcsak idáig bírta történelmi és dramaturgiai municióval. Innen kezdve a hazafias színekkel ékes jellemdrámát mindenestül elnyeli a *commedia dell'arte* bolondozása. A felébredés aggódni kezdő Arlecchino természetesen Nanetta ruhájában — és a szerelmes tisztikartól üldözve — fut az erdőbe, ahol helyzetkomikummal teliszűfolt fordulatok után kezébe jut a közben egy másik osztrák harcos által fülöncsípett Rózsa Sándor, amiért is nemcsak rangban kerül végül vetélytársai elé, de a rablóért gazdag pénzjutalmat is kap, amelyből boldogan élhet Nanettájával.

Az erdei szónoklat tartalma, nemes pátosza, és ugyanakkor az ily módon megemelt hős drámájának kifejezetten lapos végkifejlete közötti ellentmondás azt sejteti, hogy Rózsa Sándor alakja nagy valószínűséggel utólag kerülhetett bele egy már kész sémába, amelynek eredetijét sem Croci mester alkothatta. Könnyen lehet — tekintve az osztrák katonák alapjában pozitív szerepét a játékban —, hogy valamelyik Ausztria által megszállt olasz tartományból, Lombardiából vagy egyenesen Velencéből érkezett a történet, amelyet azután a maga ízlésére alakított a novarai szerző. A Kossuthra vonatkozó utalás, és méginkább Rózsa Sándor alakjának szabadsághősként történőábrázolása alapján magam is szinte bizonyosnak tartom Nagy Artúr feltevését⁴, miszerint az 1848/49-es szabadságharc valamelyik Észak-Itáliában élőemigráns résztvevőjétől kaphatta Croci a konkrét információkat. Az olasz Risorgimento legendáihoz igencsak illőbetyár-mítosz azután annyira megragadhatta a képzeletét, hogy az elsőorra alkalmasnak látszó darabba beleírta, nemigen törődve

³ Nagy 38-39.

⁴ Nagy 40.

azokkal a stiláris és dramaturgiai abszurdumokkal, amivel ez szükségképpen együtt járt.

Az ősi marionettjáték novarai szerelmeseinek csemegéje egy érdekes történelmi tény bizonyítéka: a Rózsa Sándor nevéhez fűződő szabadságharcos legendakör nem csupán idehaza, az önkényuralom legkülönfélébb formáit sínylő Magyarországon kapott lábra, hanem utat talált külföldre, és hitték, terjesztették a száműzöttek is. A történettudomány ma már egyre több kéttel mérlegeli, hogy volt-e ennek az 1850-es években bármilyen tényleges alapja, hiszen az elfogulatlanabb tanúságok fényében⁵ a betyárvezérről lefoszlik a nemzeti ellenálló dolmánya, és alatta mindinkább csak a puszták népét sanyargató, hidegvérű gonosztevősubája látszik. Ám korra és viszonyokra igencsak jellemző tömeglélektani jelenség, hogy ez a különös figura hordozójává válhatott azoknak a vágyaknak, amelyekkel a jobbágykötelekektől szabaduló milliók nemcsak őrizték a nemzet önvédelmi háborújának emlékezetét, hanem jó ideig remélték is, hogy már nem késhet sokáig az újrakezdésre biztató üzenet.

A legenda gyökere nyilvánvalóan Rózsa Sándor 1848. őszi katonai tevékenységébe kapaszkodik. Amint az közismert, miután saját kérésére október elején feltételes amnesztiát kapott az Országos Honvédelmi Bizottmánytól⁶, 150 fős szabadcsapatával részt vett a délvidéki harcokban, és különösen kitüntette magát a lagerdorfi (Strázsa, Temesőr) csatában. Függetlenül a cselekvési motívumoktól, aligha vitás, hogy ez igazi hazafias tettként értékelhető. Később azonban egyes vélt vagy valódi visszaélések miatt, amelyeket csapatával az egyik felkelőromán községbe vezetett büntetőexpedíció során követett el, vizsgálat indult ellene. Bár december közepén a vádak alól tisztázottnak jelentették ki és a közbocsánatot is megújították, már nem tért vissza a honvédsereghez, és nincsenek egyértelmű adatok, amelyek későbbi harci tevékenységére utalnának.⁷

⁵ Amiként Sándor István már 1967-ben megállapította, a Rózsa Sándorra vonatkozó folklór-ananyag még nincs szisztematikusan összegyűjtve, csupán számos érdekes részközleményt ismerünk, lásd Jókai Mór: *A lélekidomár (1888-1889)*. S.a.r. Sándor István. Bp., 1967. (a továbbiakban: Sándor) 688. — A betyár realiztikusabb, így komorabb portréját adja Veszelkáné Gémes Eszter: *Történetek Ruzsa Sándorról*. Szerkesztette és az utószót írta Küllös Imola. Bp., 1981. A kötet szerzője a vezér bandájába tartozó Veszelka-fivérek családjába ment férjhez, így az általa elmondottnak komoly tárgyi, de méginkább hangulati hitelessége lehet. Megértőbb álláspontra helyezkedik pl. Békés István, aki a szabadon bujkáló haramia többszöri amnesztia-kérelmeit úgy értelmezi, hogy csak muszájból lett szaladóbetlyár, nem volt lételeme a rablóélet, és időnként megpróbált visszajutni a tisztességes emberek világába, lásd Békés István: *Magyar Ponyva Pitaval*. Bp., 1966. (a továbbiakban: Békés) 113-116.

⁶ Az amnesztialevelet egyfelől olyasféle megfontolással bocsáthatta ki Kossuth Lajos 1848. október 3-án Hódmezővásárhelyen, hogy ne vegye magára annak ódiúmat, mintha óakadályozna bárkit is abban, hogy ha veszélyben a haza, őszintén tehessen érte. Másfelől persze nem voltak illúziói, mert a bizottmányhoz intézett jelentésében így kommentálta intézkedését: "itt a nép örülend, ha ez embertől megszabadul", lásd *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. I. S.a.r. Barta István. (Kossuth Lajos Összes Munkái XIII.) Bp., 1952. (a továbbiakban: KLÖM XIII) 77-78.

⁷ KLÖM XIII. 764-765. A közbocsánat megújítása már nem tartalmazta a szabadcsapatállítás feltételét. Kossuth ugyanakkor december közepén egy Egressy Gábor kormánybiztoshoz intézett levelében felvetette: mivel "a haza jelen helyzetében [...] guerrilla csapatok szükségeltetvén

Minden jel arra mutat inkább, hogy bár megvoltak a komoly előzmények⁸, az igazi lökést a "nemzeti ellenálló" Rózsa Sándor mítoszának elterjedéséhez az önkényuralmi hatóságok adták meg. Hiába folytatott immár hónapok óta józan polgári foglalkozást, mint a szegedi alsóvárosi gazdák ménésénél dolgozó csikós, az intézményesített gyanakvás légkörében jószerével elkerülhetetlen volt, ami végül 1849 októberében bekövetkezett: elfogatói parancsot adott ki ellene Gyulai Gaál Edwárd kerületi főbiztos. A Tari Pál tanyáját megrohmozó csendőrök és katonák közül azonban kettőt ledurrantott a célzótudományáról is nevezetes haramia, majd nyomtalanul eltűnt a hatóságok szeme elől a szökött katonák, politikai bújdosók ezreit rejtegetőtanyavilágban. Nos, Rózsa Sándor nevét valójában csak ekkor kapta fel a hőskereső, vigasztaló népi képzelet. Ezekben az években, amikor nemzeti színezetet kapott a hatalommal való bármilyen dacolás, csempészet, adómegtagadás, vagy akár útonálló erőszak, sokan a gerillavezérnek vélt betyárvezérbe vetették bizalmukat, miközben hinni akarták, hogy hamarosan út az újrakezdetés órája. És a hatóságok sem adták alább, kétségbeesett hajszájuk⁹ igazolta vissza a "puszták királyának" növekvőhírnevét, és görcsös, bár hiábavaló igyekezetük tette hihetővé a legabszurdabb kalandokat is.¹⁰ Rendeletben söpörték le a vásári könyvessátrak ponyvájáról Putnoki Józsefnek a rabló 1848-as megtéréséről farigcsált nyolcoldalas költeményét, ahogyan megtiltották a nevét viselőspencer viselését is.¹¹

mindenütt', a volt betyárvezér és 50 legénye esetleg a Bakonyban vállalhatna kéthavi szolgálatot a dunántúli önkéntes nemzetőröket vezénylő Nemegyei Bódog őrnagy parancsnoksága alatt. Bár biztos adatok nincsenek, közvetett utalások alapján Barta István úgy véli, hogy Rózsa Sándor csapata a télen és 1849 tavaszán valóban a Dunántúlon tevékenykedett, lásd KLÖM XIII. 862.

⁸ A formálódó legendát tarthatta számon Arany János is, amikor 1849 kora nyarán a betyárvezér "rácellenes" hőstetteit mítizál, lelkesítőnek szánt költeményt írt Rózsa Sándor címmel.

⁹ Ennek nevezetesebb faskóit közli Békés 129-130., továbbá Lukács Lajos: *Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalom 1849-1867.* Bp., 1955. (a továbbiakban: Lukács) 123-125. — A hatóságok gyanakvásának szélsőséges példjaként említhető, hogy a Hölgyfutár szerkesztőjét amiatt vonták felelősségre, mert "R. Sándor" számára tett közzé levelet lapjában. Az az érv sajnos nem hatott, hogy az analfabéta rablóvezér aligha járat divalapot, és csak hosszas magyarázkodás után sikerült tisztázni, hogy "a jobb alkalom", amire a válasz célzott, nem egy újabb szabadságharc ígérete, hanem egy szépreményű poéta verseinek remélt közlési dátuma, lásd Vadnai Károly emlékezéseit a Hazánk s a Külföld 1867. évi 11. számában.

¹⁰ A kétségkívül legromantikusabb "vállalkozást", Ferenc József állítólagos elfogási kísérletét Krúdy Gyula cifrázta ki a legszebben, lásd Krúdy Gyula: *Rózsa Sándor. A betyárok csillaga Magyarországi történetében.* Budapest–Uzgorod–Bratislava, 1989. (a továbbiakban: Krúdy) 19–25.; A nagy író azonban adós maradt annak a lélektani rejtélynek a magyarázatával, hogy elfogás helyett az öváltozatában végül miért mentette meg a betyár a megvadult ménestől az önkényuralkodót, majd miért adott neki díszkíséretet egészen a kecskeméti határig.

¹¹ Az elfogási kísérletre lásd *Szeged története.* 3/1. Szerkesztette Gaál Endre. Szeged, 1991. (a továbbiakban: Szeged) 568-569.; a ruhatiltásra emellett Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849-1867.* (a továbbiakban: Berzeviczy) I. Bp., 1922. 200., 244.; továbbá Deák Ágnes: *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851-1852-ben.* Acta 1995/4. 31.; *Híres alföldi betyár Rózsa Sándor viselt dolgai, perbefogása és eltűnése.* Hiteles adatok alapján szerkesztette Fekete Miklós. Pest, 1859. (a továbbiakban: Fekete) 12.; a szellemi közegről, amelyben a Rózsa Sándorról szőtt történetek sokasodtak, részletesen ír Bálint Sándor: *A szegedi betyárvilág.* Szeged, 1965.

„Rózsa Sándor beállott katonának, / Jaj, de szépen felöltözött huszárnak...¹², dalolták az 1850-es évek elején mind többfelé az országban a népszerű katonaballadába illesztve a betyár nevét, amely szerencsés ritmusképletével kiválóan alkalmas volt arra, hogy a már ismert népdalokba fűzve, vele aktualizálják az esetleges politikai mondanivalót. E balladák között egyébként nincs olyan, amelynek története közelebbről illene a rabló bármelyik valódi kalandjára — de talán az említett dalt félreértve születhetett az a szóbeszéd, hogy őis kibujdosott az országból, huszárnak állt az itáliai császári armádiába, vagy meg sem állt egyenesen Amerikáig.¹³ Ám a róla keringőtörténetek zöme mégiscsak elsősorban itthoni hőstetteit zengte, a műfaj természetéből eredően aggatva rá mindazt, ami táplálhatta az önkényuralom-ellenes érzelmeket. Mindenesetre legendájának kettős gyarapítása — úgy az üldözöttek, mint a hatóságok oldaláról — a kapcsolatok százféle csatornáján keresztül viszonylag gyorsan eljuthatott az emigránsok körébe is, és szerepet kapott a titkos politikai tervezgetésekben csakúgy, mint a honvágy kínjait enyhítőirodalmi próbálkozásokban.

Amikor a küitahyai elszigeteltségében a cselekvés lehetőségeit egyre lázasabban kereső Kossuth Lajos — nem lévén még tisztában sem a mazzinista forradalomcsináló taktika veszélyeivel, sem a hazai tényleges helyzettel, legkevésbé pedig választott "emisszáriusának" egzaltált személyiségével — kapcsolatba lépett Makk József tűzérezdessel, a hazai ellenállásról gondolkodva gerillacsapatok felállítását is tervbe vették, az Alföldön szerepet szánva Rózsa Sándornak is. Andrásffy Károly gárdahadnagy kapta a konkrét feladatot, hogy kapcsolatba lépjen a betyárral, de az elegáns "szalonember" — amúgy "léha ficzkó", amiként Kossuth nővére, Zsulavszky-né jellemezte — hamarosan már nem a csárdák pultjánál a szegénylegényeket, hanem rendőrőrszobák asztalánál a vallatótiszteket tájékoztatta, miféle titkos forradalmi mozgalmat szerveznek a száműzött kormányzó hazai hívei.¹⁴ Amikor pedig a birodalmi rendőség arról is tudomást szerzett, hogy a régóta körözött egykori somogyi kormánybiztos, az illegalitásban tartózkodó Noszlopy Gáspár is felvette a kapcsolatot a betyárral¹⁵, kettőzött erővel vetette magát Rózsa Sándor nyomába: egész kis vagyont, 10 000 pengőforintot tűztek ki jutalmul annak, aki élve vagy halva a törvény kezére adja. Maga az ország főkormányzója, Albrecht főherceg levelezett az ügyében Johann Kempen von Fistenstamm altábornagy rendőrminiszterrel, aki egy 1852. novemberi levelében a legilletékesebbként jelentette ki: a körözött egyén „már nem rablóvezér, őnagy tekintélynek örvend a felforgató pártnál, és mindenütt segitségre talál. Már nem lehet őt, mint közönséges rablót üldözni.”¹⁶

¹² *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerkesztő Ortutay Gyula. IV. Bp., 1981. 382.

¹³ Fekete 14.

¹⁴ Kossuth és Makk tárgyalásaira, Andrásffy alkalmatlanságára és viselkedésére stb. lásd Jánossy Dénes: *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában*. I. Bp., 1940. (a továbbiakban: Jánossy) 414-416., 469., 596-597.; Lukács 88-89., 122-123.; Andrásffy-t a leleplezéseikért "kegyelemből" golyó általi halálra ítélték, lásd Lukács 114. Krúdy szerint Rózsa Sándor perében is szóba került Andrásffy, de a betyár nem hitte, hogy ez a "rossz hírű ember" Kossuth küldötte lehetne, lásd Krúdy 113.

¹⁵ Lukács 120., 123.; Békés 130.

¹⁶ Lukács 124.; Az önkényuralmi hatóságok aktivitására lásd — többek között Kempen és Albrecht főherceg leveleit — Békés 131-137., továbbá Kempen leveleit a betyárvezér üldözését vezénylőkerületi biztosnak Jánossy II. Bp., 1948. 890-891., 990-991.

Az erőfeszítések azonban még hosszú évekig nem hoztak eredményt¹⁷, és csak 1857 májusában járta be a meglepő hír a sajtót: e hó 9-én egy asszony, Katona Pálné csapta le fejszével a férjével összedulakodó Rózsa Sándort, és az egybeszaladó szomszédok kötötték gúzsba a betyárt, amíg érte nem jöttek a csendőrök. A 10 000 forint persze az államkasszában maradt, mert hamar kiderült: maga a házaspár rejtegette hónapok, tán évek óta a haramiát, és félreértésből eredőösszeszólalkozásból kerekedett a véres perpatvar (a karján meglőtt Katona Pál pár napra rá behalt sebébe). Túl a közvetlen személyes mozzanatokon és a véletlen sajátos játékán, alighanem pontos az a történelmi diagnózis, amely a korabeli társadalmi viszonyok általános változásában jelöli meg „a Sándor” vesztének tágabb okát. Megértve, hogy a helyzet egyhamar nem változik, a paraszti-tanyasi lakosság lassan elfordult a közállapotok tartós zavarosságában érdekelt — talán félforradalmi, de biztos, hogy teljesen törvénytelen — elemektől, és mindinkább az anyagi gyarapodást szolgáló közbiztonság erősödésében kereste a maga javát.¹⁸ Végsősoron ugyanezt ismerte fel a bécsi udvar is, amikor mellőzte a politikai vádat, és pusztán köztörvényes bűnözőként fogta perbe és ítélte halálra — majd kegyelemből életfogytiglani várfogságra — a betyárvezért.¹⁹

A végtárgyalás közönsége még politikai okokból szimpatizált az elítélttel és megéljenzte őt, de tíz esztendőmúlva, a kiegyezéssel hivatalba lépő Andrássy-kormány már nem tekintette politikai fogolynak, és nem is terjesztette fel az amnesztiálandók névsorában. A frissen koronázott király azonban — a Pest megyei tiszti alügyész, Edvi Illés Károly szerint — még a látszatát is kerülni akarta annak, hogy részrehajlással vádolják, így — miután a kormány kivárta a legközelebbi ünnepélyes alkalmat, Mária Valéria főhercegnőszületését — megnyílt a Kufsteint, majd Therezienstadtot, végül Péterváradot megjárt Rózsa Sándor cellájának ajtaja.²⁰ Itt azonban már egy másik történet kezdődik, amelynek nincs közvetlen köze a szabadságharcos betyár minket érdeklő legendájához.²¹

Miként már említettük, a nemzeti ellenálláshoz csatlakozó Rózsa Sándor mítosza nemcsak a kútahtyái emigráció politikai terveire hatott, hanem a maga hangulati erejével a mindennapok sorában is foglalkoztatta a száműzöttek képzeletét. Egy eddig ismeretlen vers őrizi ennek emlékét, amelyet egy 1860. december 19-éről keltezett levelében küldött haza Iház Dániel egykori honvédalezredes — ekkoriban már olasz

¹⁷ A betyár hazafiúi hírnevéhez kapcsolódó kérdőjeleket gyarapítja, hogy 1853-ban kegyelem fejében megint felajánlotta "megtérését" a hatóságoknak, de Kempen kedvező válasza ellenére — nyilván a garanciák elégtelensége miatt — nem lett belőle semmi, így 1856 elején megújították a védőjra vonatkozó felhívást, lásd Békés 135.; Szeged 563-564.; Berzevicy II. Bp., 1922. 22.

¹⁸ Szeged 574-575.; Fekete 26-31.

¹⁹ Kempen 1858. április 11-i naplóböjgyzése szerint "Ich erwähnte meines Antrags, wonach Rozsa Sandor nicht als Hochverräter, sondern nur als Räuber untersucht werden möge", lásd *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859*. Eing. hrsg. Josef Karl Mayr. Wien, 1931. 471.; A megkegyelmezés részleteire lásd Békés 141-143.

²⁰ Sándor 586., 685.

²¹ Ez a "kései" Rózsa Sándor jelenik meg Jókai már említett, *A lélekidomár* című regényében, avagy a legizgalmasabban Móra Ferenc: *A Sándor körül. Nyíl. Klasszikus regényűjság* [1936] című kisregényében. E művekben az események fókusza már a dél-alföldi betyárvilág kegyetlen, de hatékony eszközökkel történő felszámolására helyeződik át.

királyi ezredes — Magyarországon élounokahúgának, Bodrogi Józsefné született Nagy Lujzának.²² A vers datálása csupán közvetett adatok figyelembevételével lehetséges. Az első lépés a szerzőkilétének megállapítása, mivel Ihász — bár máskor is küldött haza költeményt az emigrációból²³ — egyszer sem írta meg, kinek a tollát dicsérik a jól gördülő sorok. Egy másik téma kutatása kapcsán véletlenül bukkantam rá végül a kérdéses vers újabb példányára egy levélben, amelyet Gálné (Poli) intézett a Times neves tudósítójához, a magyar politikai emigrációban fontos szerepet játszó Éber Nándorhoz. Itt már szerepel az aláírás is, amely szerint a költemény szerzője a századközep hazai sajtótörténetének egyik érdekes figurája, a Pesti Hirlapnál dolgozó, majd a Közlönyt szerkesztő Gyurman Adolf.²⁴

A politikai és történeti publicisztikában jártas Gyurmanról tudjuk, hogy szépirodalommal is foglalkozott, így költői szárnyp próbálgatása nem igazi meglepetés. Kérdéses azonban a vers datálása. Bár mint említettem, a szöveg egy 1860. decemberi levélből való, két nyomós ok alapján is úgy vélem, még a törökországi, kútahtyai emigráció idején keletkezett. Egyfelől a szerzőt, az internálás folytán napi érintkezésben élt Ihással is, később azonban eltávolodtak egymástól: a hírlapírónak amerikai cikkei miatt ugyanis megromlott a kapcsolata Kossuthal²⁵, miáltal a vele legszorosabb baráti viszonyban álló Ihással is szükségképpen nőnie kellett a távolságnak. Bár 1854-től Gyurman is Angliába költözött, mindezek miatt ritkán találkozhattak, és nehezen képzelhető el egy ilyen vers "átadásának" társasági szituációja. A másik érv Rózsa Sándor már említett letartóztatása 1857-ben: ezután már nemigen lehetett ilyen tartalmú verset költeni, tehát az semmiképp sem születhetett a levél keltéhez viszonylag közeli időpontban. Lélektanilag is úgy látom tehát hitelesnek, hogy a tragédia eleven fájdalmában, a megtorlások iszonyú híreinek friss benyomásai alatt, ugyanakkor még az évek súlyával meg nem tört eleven remények idején lehetett papírra vetni a Ködfátyolképek sorait. A vers irodalmi-esztétikai elemzésére ahhoz értőszakembernek kell majd vállalkoznia²⁶, de mint az

²² Magát a levelet közölte Bodrogi Rezső-Borsi Kálmán Béla: *Kossuth rendíthetetlen híve: Ihász Dániel*. Századok, 1987. 926-928. A közlemény érthetőpolitikacentrikus válogatási szempontja miatt azonban a verset a közlők kihagyták, így ennek engedélyezéséért ezúton mondok köszönetet a levél tulajdonosának, Bodrogi Rezsőnek.

²³ 1851. március 19-én kelt leveléhez például a "Kutahija vár romjai alatt csinált verset" csatolja, még azt is elárulva, hogy a mű előző év novemberében született. Ennek a kopár tájon borongó, a vándorló darvakkal beszélgetőkölteménynek néhány versszakát azonban — lényegtelen eltérésekkel — Veress Sándor is közli nevezetes visszaemlékezéseiben, tőle pedig megtudjuk, hogy alkotója a református pap, majd idővel az amerikai magyarok sorsának egyik legjobb tollú krónikása, Ács Gedeon. Vö. Veress Sándor: *A magyar emigratio a Keleten*. I. Bp., 1878. 223-224.; Az említett Ihász-levél Bodrogi Rezsőtulajdonában van.

²⁴ Magyar Országos Levéltár, R 25. Éber Nándor. 4. tétel. Gálné (Poli, é.h.n.) — Éber Nándornak.; Érdemi feldolgozása eddig csupán Gyurman reformkori röpiratírói tevékenységének van, lásd *Hallgatónak kárhözlatva. Gyurmán Adolf kiadatlan röpirata*. Szerkesztette Varga János. Bp., 1985.; Gálné Benkő Polixéniára, Gál Sándor honvédtábornok feleségére lásd Evans, Robert J.W.: *Linda White és Gál Polixénia Egy Barátság, 1857-63*. AETAS, 1995/4. 71-100.

²⁵ Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. S.a.r. Oltványi Ambrus. II. Bp., 1958. 74-75.

²⁶ Gyurman aligha ismerhette Arany János fentebb említett versét, de Putnoki József ponyva-költeménye hatással lehetett rá; különösen ismerős az ebben is lényeges motívumként szereplőalku-mozzanat: "Elmenek, s rózsat gyilkolok, / Hatért hatvan fejet hozok," srb., lásd Békés 123.

emigráció szabadságharcos betyárillúziójának sajátos hangulatú terméke, ”csupán” történeti forrásként is feltétlenül közlésre érdemes.

Ködfátyolképek²⁷

Ki száguld ott végig a tanyákon
Mint a szélvész dúlna a határon,
Paripáján gyorsan elvágatva,
Hogy a föld is sírva nyög alatta?

Sötét haja mint a holló szárnya,
Vészt hirdetve csak úgy leng utána,
Fehér szüre piros hímzetével
Lobogóként játszik a szellővel.

Sötét szeme villám ragyogása,
Vagy az égnek, vagy pokolnak mása,
Rejtélyesen nyugott tekintete —
Vagy Isten vagy — ördög lakik benne.

Képe sápadt. Hideg arcvonásin
Nem nevet kéj, nem vonaglik a kín;
Keskeny ajka jeges mosolyából
Váznak vélnéd a sírok honából.

Lova izzad, tajték veri száját,
Liheg, alig bírja már zabláját:
Ura egyet suhant ostorával,
Versenyt vágat a nap futásával.

Vágtat, míg éj borul a mezőre;
Vágtat újra, ”Lovam”, mond, előre!
Röpülj lovam, míg célunkhoz érünk,
S megpihen majd izzó szívünk vérünk.

S vágat a hold halavány fényében,
Hosszú árnyak kísérik mentében.
Mint a éji szellemek jámának
Minden nyomán az éj vándorának.

Végre megáll, lepattan lováról;
Verítékét törli homlokáról;

²⁷ A szöveg kisebb eltéréseit a mai helyesírásra igazítottam.

Egy árokba rejti paripáját,
S végig kémli a puszták magányát.

Semmi nesz. Az élők mind alusznak,
Szolgaságról, vérről álmodoznak:
Csak az őszi szél fagyos zúgása
Szóllal meg s a bagoly huhogása.

Tovább hallad gyors, de halk léptekkel,
Tárgyat keres szikrázó szemekkel.
Végre folyam zárja el ösvényét,
Hol a partnak vér festi fővénnyét.

Lélekvesztőn komor révész várja,
"Üdvözzre" sem nyílik néma szája,
Egyet legyint pörge kalapjával,
S átröpíti sebes ladikjával.

Partra száll a vándor. S most remegve
Halad tovább, mintha dideregne,
Lázat érez minden üterében,
Égetőkínt agyában, szívében.

Végre czélt ér. Templom áll előtte,
De nem Isten szolgája szentelte,
Szentegyház, mely nem épült imának,
Nem boldogok hálafohászának.

Kúp gyanánt az ég hajol reája,
Csak az őszi vihar orgonája,
Tornya nincs, nem csillog kereszt rajta,
Ez a templom kilencz akasztófa.

Tizenhárom sír a kerítése,
Tizenhárom nemes szívverése
Állt meg bennök; halotti ruhájok
Dicsőség volt, s a hon! végimájok.

Mély sóhaj kél a vándor szívéből,
Két gyémántcsepp perreg le szeméből;
Kebeléről olvad a jégvártya
S bánatosan ezeket kiáltja.

"Világrended felvan-é forgatva,
Szent igazság örök Jehovája,

Hogy itt nem én, hanem ők rothadnak,
Legjobbjai a síró magyarnak?

Míg a puszták réműlete voltam,
Két világrész tengelyén forogtam:
Lelkemben az égnek szólt nótája,
Tetteimben pokol hahotája.

Bűnös vagyok, bűnös mint az átok,
S átkozott a föld is, melyen járok;
Nem hull rá harmat, csak fagyos dér,
Nem piroslik rajta virág, csak vér.

S én vagyok-é mégis, ki itt járok,
Midőn ti már bitón fonyadátok?
Ti e földnek legdrágább növényi?
Vannak-e még Istennek törvényi?

Vannak igen, mert ím, én még élek,
Éle leszek bosszú fegyverének.
Irtója a véredek fajának,
Ostorává Isten haragjának.

Zárd el, oh ég, kegyelmed forrását,
Ha megszegem esküm fogadását,
S ha megtartom, legyen mindörökre,
Tíz bosszúért egy bűnöm feledve.”

S ím megnyílik az ég boltozatja,
S megszólal a kegyelem szózatja.
”Legyen úgy, mint mondád bűnszüllöttje -
Tíz bosszúért egy bűnöd feledve.”

S visszasiet hűséges lovához,
Hozzáfogni véres napszáamához;
S fogadását iszonyún megállja
R-- a Sándor a puszták királya.”